

חקרי זמנים

מחקרים ובירורים בזמני השנה בהלכה ומנהג
לאור המקורות

מאת

אלתר הילביץ

כרך שני

בראש הספר

ביאור בדברי הרמב"ם

מאת

כ"ק אדמו"ר מנחם מענדל שליט"א

שניאורסאהן מליובאוויטש

הוצאת מוסד הרב קוק · ירושלים

מבוא

בהקדמה לכרך הראשון של "חקרי זמנים" צוין, שכ"ק אדמו"ר הגה"ק מרנא ורבנא מנחם מענדל שליט"א שניאורסאהן מליובאוויטש, ראה את הספר בעודו בכת"י, ובכלל זה גם הפרק "ימות המשיח במשנתו של הרמב"ם", וכ"ק אמר לצרף לספר זה את ביאורו בהלכות ימות המשיח להרמב"ם.

הפרק "ימות המשיח במשנתו של הרמב"ם" דן בעניין חיוב הגנת ארץ ישראל כולה, לא מטעם פיקוח נפש בלבד, אלא אף מטעם מלחמה של "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", שהיא מצוות עשה, וגם נידון המושג "אתחלתא דגאולה" בזמן בואו של המשיח על פי פסק דינו של הרמב"ם. ובשיחותיו אלי ביחידות כשהגשתי לו את הספר, ושאלו אמר לצרף לספר את ביאורו בדברי הרמב"ם, וגם לאחר מזה, הדגיש את נחיצותה של שלילת המושג "אתחלתא דגאולה" לפני בואו של המשיח בכל לשון של הבהרה על ידי הכל, ובמיוחד שדבריו מתפרסמים בספר.

חידושם של דברי כ"ק אדמו"ר אינם בעצם הביאור בלבד והגישה להבנת דברי הרמב"ם, אלא בקביעת דעת תורה הלכה למעשה בהלכות ימות המשיח על פי פסק דינו של הרמב"ם בסדר הופעתו של מלך המשיח.

קביעת דבר זה אינה בסמכותו של כל מי שדן בעניינים אלה וגם בביאור דברי הרמב"ם; סמכות זאת אינה דיון בלבד בדברי הרמב"ם, שהרי אלה הדנים בדברי הרמב"ם, וספר זה בכללם, אינם אלא מפרשים את הדברים בדרך זו או אחרת, ואין בכוחם לפסוק הלכה, ומכל שכן בהלכה חמורה זאת של המשיח, ועל אחת כמה וכמה הלכה למעשה. ובזה ייחודם של דברי כ"ק אדמו"ר שליט"א, שהם פסק דין.

את הייחוד הזה שאני מייחס לדברי אדמו"ר מתבסס על שתי נקודות: א) היסוד שדברי הרמב"ם בעניין ימות המשיח הם דברי הלכה, ואין הבדל בין דבריו בהלכות טומאה וטהרה, איסור והיתר, חיוב ופטור, לבין דבריו בהלכות אמונות ודעות. דבר זה משתמע מדברי הירושלמי לגבי זקן ממרא על הכתוב: "כי יפלא ממך דבר" (דברים יז, ח): "דבר, זו אגדה" (סנהדרין יא, ג), כלומר: אף הממרה על דבר אגדה, דין זקן ממרא יש לו (וראה הפירוש שכתבו המפרשים בירושלמי שם), והרי אף ענייני אמונות ודעות פוסלים לעדות רמב"ם עדות יא, י, וטושו"ע חו"מ לד, כד. וראה רמב"ם גזילה ואבידה יא, ב. בממרים ד, ב: "אחד שנחלקו בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת או שנחלקו בדבר המביא לידי דבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת... אפילו אחר מאה דברים אם יבוא בסוף לדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת", וראה שם לגבי עיבור שנה, ובחולין צה, ב, ורמב"ם גניבה ח, א, ובמגיד משנה יב, על פי אבות סוף פרק ג, וראה שם במפרשים. ואין כאן המקום להאריך בזה. ב) בכוח הסמכות לפסוק הלכה למעשה כהרמב"ם בעניין זה, במה צנוע בזמננו זה לכל ישראל בארץ הקודש וחוצה לה.

א

אני מכיר בזכות גדולה את יחסו של כ"ק אדמו"ר שליט"א שהוא מביע לי בכל הזדמנות נאותה, ואני מעריך הערכה עמוקה את הקשר האמיץ וההדוק, שב"ק מחזיק אתי מאז מכתבי הראשון אליו מיום ה' כ"ו בטבת ה'תש"ט.

וכשהוצאתי לאור את ספרי הראשון "ללשונות הרמב"ם", כתב אלי כ"ק אדמו"ר בט"ז באלול ה'תש"ת¹:

1 מאחר שתיה זה ספרי הראשון, יש כאן מקום להביא (בנוסף על דברי ההערכה של הרש"י זחיין ז"ל, שהקדיש דברי פתיחה במיוחד שהופיעו בראש הספר) גם מקצת תגובות והערכות מגדולי הדור שזכיתי להן, והרי הן, לפי סדר זמניהן:

ב"ת י"א להב"י תש"י.

ידידי הרב הילכין שליט"א.

תורה רבת על המתנה הטובה שעלה לי ... והנני אומר לו כמה מלא ספרו זה הוא הרומה יקרה לשפלות החלוצותית לתורתו של רבינו הגדול ... תחזקנה ידיו וישר תוליה לאורייתא ...

בידידות נאמנה ובכבוד רב

יצ"א הלוי הרצוג

*

ב"ה, ירושלים, יום ה' י"ז סיון תש"י לפ"ק.

ידידי הרב הגאון כליל המדעים מו"ה אלתר הלוי הילכין שליט"א.

אחרי"כ

אקדמח כנוי בתורה על מנחתו ... אשר כבודני ... הספר ... כולו אומר כבוד ומצאתי בו באורים נכונים נאמרים בטו"ט ובמיטב חינוך ... להעמיק עיון ... וכרפתי תעלה לראש כדומע"כ שיוכה להגות בתורה"ק מתוך גת וגדולות ולהעלות פנינים טמנים וקרים מעמקי תה"ק,

כאות נפשו ובברכת ידידי דושכ"ת בלונ"ח

דוב בעריש וויידענפעלד

*

בעזה"י

כבוד ידידי מאז הרב הגאון הנעלה ר' אלתר גילעוויץ ז"ל.

את ספרי "ללשונות הרמב"ם" קבלתי ועמחתי עליו כמוצא שלל רב. מי כמוני יודע את התלוצות שעברו עלי ו' בחסדו הניח אותו בכל הדרך שהגיע עד כה והלום, והתחיל לבאר בדרך קצרה לשונות הרמב"ם וזה עיינתי בו ומצאתי נקודות כסף ושורות טורי זהב. ובהעניינים העומדים ברומו של עולם בתוכים וישר דברי אמת. עצם עוז חשקו ובשרונותיו הגבירות למעלה. תתנשא ותתרום קרן הצלתתו למעלה למעלה.

כחפץ אוהבו מכבדו ידידי

יעקב קלמס, עש"ק שלח תש"י

(הר"י קלמס היה חבר הרבנות הראשית לאחר שעלה לאה"ק, ומקודם לכן היה הרב הראשי במוסקבה והביר אותי, וגם את אאמו"ר ב"ע. וראה להלן הערה 18).

*

ב"ה ירושלים, יום א' י"ג לחדש תשרי שנת תש"י א.

מע"כ ידידי הרב הגאון הנעלה מלא וגדוש בכל חררי תורה מו"ה אלתר הלוי הילכין שליט"א, כבודני בספרו הנעלה והמצויין ... וראיתי כי הוא מכאר דברים נכונים, כרוב המקומות בא בקצרה ולפעמים מצויים בהרחבה. ובכלל ספרו הוא כרמה מרובה למעינינו. והנני מביע לו כזה תודתי אשר כבודני בספרו ההשוב, וז' יעזרי שילך בדרכו תגדולה...

והנני בזה ידידי מוקירו ומכבדו בע"ה

איסר זלמן מלצר

הרה"ג והרה"ח הו"ח א"א נז"מ וכו'
מהור"א ש'.

שלום וברכה.

... כן נתקבל ספרו "ללשונות הרמב"ם" ות"ח ת"ח על תשורתו זו, ספר כתוב כסגנונו נוח וקל, מתאים לתוכנו, ביאורים על אחר כדרך הישר ובאופן נוח, — גישה אי מצוי' כל כך ובפרט כנוגע להרמב"ם.

ולחביבותי דמייל דרמב"ם ולאות תודה — לקחתי לי מועד לעבור בין דפי הספר, אף כי בחפזה, מרוב הטרדות, ורושם הנני בשולי מכתבי איזה הערות. ויהי רצון, אשר כשם שהו"ל ביאוריו אלו, כך יזכה גם להכא לעסוק בדברי תורה מתוך הרחבה, לבאר ולהדגיש בה, ולהפיץ אור תורה עם המאור שבה ...
בברכת הצלחה ...

הזמן היו לי הודמנויות להיות אצל כ"ק אדמו"ר שליט"א, וכן בקשרי מכתבים. הסייד התעניין בכל מה שפרסמתי (וגם לקבלם ישירות ממני), וגם עודד אותי לפרסם את דבריי שהראיתי לו כשהם בכת"י. כגון ספר רב כמות בהלכות צבא, ובמיוחד בזיקה לסיניאם. למרד ולמשפחה וכו' ¹. וכ"ק שליט"א כתב באחד ממכתביו אלי :

בטח אם כבר הדפיס ספרו ע"ד החשמונאים וכו' יושלח גם אלי מופס, כשיחתנו מאז. ות"ח מראש.

עיר חיבור על שולחן ערוך יורה דעה שהראיתי לו ². ובאחד ממכתביו אלי הוא כתב :

היש המשך למה שדובר בשיחתנו ע"ד חיבורו בשו"ע יו"ד ?

שיצא לאור הכרך הראשון של "חקרי זמנים". מעיין כ"ק אדמו"ר שליט"א בספר, ויש במכתביו אלי הוא מעיר על דברי הספר. וגם אחד הפרקים שבכרך השני, של הספר : "היטה יום טוב של עצרת", שבו ישנו דיון בדברי אדמו"ר ב"לקוטי שיחות". היתה לי הזכות לפרסם את הדברים בצורה קצת מקוצרת, בתור ברכה ליום הולדתו השבעים.

אף הר"ר יעקב הרצוג ז"ל בן מרן ריא"ה הרצוג ז"ל פרסם דברי הערכה ב"גרסולם פוסט" מיום 29.12.1950 (מס' 7444), והרי מקצתם (בתרגום) :

הרכה דברי מחשבה של מקורות ומומחיות שקועים בספר ... הוא תוספת בעלת-ערך לספרות הרחבה על ... "משנה תורה" של הרמב"ם.

הספר שלפנינו הוא בעצם ניסיון ראשון של קביעת סוג חדש של ביאורים. ע"י צירוף אופן הניתוח של ישיבות ליטא עם גישה מודרנית של המדע התלמודי מבקש המחבר להשלים את החוליה החסרה, ולהפיץ אור חדש ... על ידי בריקה קפדנית ... הספר מראה בקיאות ומסירות ראויה לשבח לתפקיד הקשה של ניתוח ... הספר כתוב יפה. סגנונו של המחבר ברור, והרכב ההוכחות והמסקנות מושלם יפה.

נפגשתי עם כ"ק אדמו"ר שליט"א עוד בלגיאנרד. בהיותו מיועד להיות חתנא דבי נשיאה, בבית הרב מלוגא (ראולי גם בבית הורנשטיין).

חיבור זה הוגש לסנט של האוניברסיטה "ויטוטרסראנד" שביוהנסבורג, דרום אפריקה, לשם קבלת תואר "ד"ר לפילוסופיה", ואושר על ידי הסינט. החיבור הוא עדיין בכת"י, וב"חקרי זמנים" כרך ב אני מרמז לו בהערה 322, בענייני הלכות צבא ומלחמה. ובהרבה הערות מצויין לעיין בהערה 322. והכוונה לחיבור זה.

חיבור זה על שו"ע יו"ד הראיתי גם להרש"י זווין ז"ל, והוא נתן הסכמתו להדפיסה, ואלו דבריו :

בשביעות רצון מרובה ראיתי את עבודתו החשובה של ידידי הנזיל, נרול בתורה, הרב הגאון ר' אלתר חליבין, אשר נשאו לבו להבר ספריעזר ללימוד שולחן-ערוך יורה-דעה, ברמות תמצית ההלכות והגדרותיהן היסודיות ... השכיל להסביר ולמצות את תוכן ההלכות באופן יסודי ... וראוי לחשוב שירפים את ספרו זה לתועלת הרבים ...

לאזיוש"ט, ב"א בניסן ה'תשל"ב, והמצאתי לכ"ק את הדברים בדפוס, ובמכתבו מה' סיון ה'תשל"ב הוסיף בשולי מכתבו בכ"ק :

ות"ח במיוחד על השקו"ט שלו והכירור בנוגע לקביעת חה"ש בהמשך להמדרוב בהתועדות כאן (בלקו"ש) . . .

ב

מאז הופעתו של הכרך הראשון בדפוס כ"ק מעודד ומזרז את ההוצאה לאור של הכרך השני ובמכתבו מה' ניסן ה'תשל"ה, הוסיף בשולי המכתב :

פלא והבל שע"ע לא הו"ל ח"ב, דספרו חקרי זמנים, ואת"ל שיש אונס — הרי כמאן דעביד לא אמרינן, ופשיטא דאמרינן בנוגע לזה שהו' מעיין בספר כאב ה' מו"ל (המלים "פשיטא ועאכו"כ" מודגשות במכתב).

ביחס לביאורו של כ"ק אדמו"ר הנני לציין שדברי אדמו"ר המתפרסמים בדפוס ב"לקוטי שיחות", נאמרים בעל פה בהתועדות המחולקת לחלקים, ובהם עניין של תורה, המואר בדרך התורה הנגלית בחידושים וביאורים בהלכה וכו' ובדרך של תורת החסידות בפנימיותה של תורה, בהיקף כל התורה שבכתב ותורה שבעל פה כולה. יש שעניין אחד אינו נגמר בהתועדות אחת, ומכיוון שכ"ק אדמו"ר שליט"א אינו מעלה את העניינים על הכתב הרי הם מופיעים במטבע של "הנחות", כלומר : "הנחה" על הכתב, שהיא "רשימת דברים (ר"ד)" של שומעים, ולפני פרסומן הן נמסרות לכ"ק אדמו"ר כדי "להגיהן", ולכן עצם המטבע של כל "הנחה" היא "בלתי מוגהת", ולאחר "הגהה" היא נכנסת בכלל "לקוטי שיחות", בתוך "היכל השיע", שער שלישי, של "קובץ שלשלת האור", בסדרה של "ספרי" — אוצר החסידים — ליובאוויטש⁴. עיקרה של ה"הגהה" מחוץ לעצם העניין, היא בחוספת הערות להעמקת העניין והרחבתו, על ידי הסברות וצינונים נוספים וכו'. וממילא, ההערות והצינונים מהווים חלק מהפנים.

גם הביאור על הרמב"ם בהלכות ימות המשיח, נאמרו מפי אדמו"ר שליט"א בתוך שש שיחות בשנת ה'תשל"ג : י"א ניסן, שבת הגדול, אחרון של פסח, ש"ק פ' אחרי, י"ב תמוז, ש"ק פ' בלק⁵, ונרשמו ונסדרו מוכנים ל"הגהה", כרגיל בעניין שעדיין לא נתפרסם.

ולאחר שפניתי לכ"ק על דבר ה"הגהה" של דבריו שנסדרו מתוך השיחות, הוסיף במכתבו אלי מט"ו כסלו ה'תשל"ט, בשולי המכתב :

4 ה"היכלות" ב"ספרי" אוצר החסידים" הזאת, מתחילים מהבעש"ט, וההיכל השני הוא המגיד ממורינו, ואדמו"ר הזקן בעל התניא ושולחן ערוך הוא ההיכל השלישי, וכן הלאה אדמו"ר חב"ד, וכ"ק אדמו"ר שליט"א הוא ה"היכל התשיעי", ה"שער הראשון" של אדמו"ר שליט"א הוא מאמרי חסידות שהוא משמיע ברבים, ו"השער השלישי" הוא ההתועדות של אדמו"ר (ראה להלן בפנים ה"מבוא") נכנסות ל"לקוטי שיחות" (מקור השם "לקוטי" כפי הנראה על פי השם של "לקוטי תורה" של אדמו"ר הזקן שהספר הוא על פרשיות השבוע והמועדים, וכן ה"תניא" נקרא "לקוטי אמרים", שנסדר מהמאמרים מראש השנה שנת חק"ן עד י"ד כסלו שנה תקצ"ד (ראה "היום יום" עמ' קיא), וכן גם "לקוטי תורה", או "לקוטי תורה, תורת שמואל" של אדמו"ר מהר"ש וכו').

5 גודת המוצא של העניין בכל ההמשכים, היתה "הדרך" למסכת כתובות עם שילוב מזמור ע"ב בתהלים, שמדובר שם בענייני ארץ ישראל ובענייני לעתיד לבוא, כ"ק אדמו"ר שליט"א התחיל בעניין של ב"א ניסן תשל"ג, שבו נכנס לשנתו הע"ב לאזיוש"ט, כדרך המסורת מהבעש"ט לומר בכל יום מזמור תהלים כפי שנות האדם (ראה בהערה 49 ל"ביאור בדברי הרמב"ם בהלכות ימות המשיח", בשולי הגליון מאת "המעתיק"), והמשיך בעניין עד אחר חג הגאולה "יב—יג תמוז", ש"ק פרשת בלק, י"ד בתמוז, ומהשיחות נסדר על ידי "המעתיק" ה"ביאור בדברי הרמב"ם בהלכות ימות המשיח", וכן נזהר כ"ק אדמו"ר בהרבה שיחותיו ומכתביו להתייחס לפסוקים מאותו המזמור בתהלים שבו הוא עומד.

6 למכתבי היה מצורף מחקר קצר שפרסמתי, וכ"ק אדמו"ר העיר לזה במכתבו.

בנוגע להנחת ה"ד ש"י ע"מ לצרפם לספרו ח"ב — כבר אמחז"ל שקשה עתיקא
כז' וזכרנו שהעדרות מתרבות וכו'. ובדאי לא יעכב עוד ההז"ל לספר
ואסמך על הגהות (המלים המפוררות נוספו בכ"ק).

וכל מכתב זה נתקבל באיחור זמן, ובינתיים התחילו המדפיסים בהדפסת הכרך השני,
הביאור בהלכות ימות המשיח להרמב"ם של אדמו"ר שליט"א יצורף לספר בהתחלתו.
ואחר ההגהה שהוטלה עלי.

כמובן, לא קיבלתי עלי דרך ה"הגהה" של כ"ק אדמו"ר בהעמקת הדברים והרחבתם
בשישור לעניינים נוספים. באופן שההערות מהוות חלק מעצם העניין בהרחבה, אלא
הספקתי בהעברה על העניין לפי ה"הנחה" של ר"ד, לפי "המסדר" שקרא לעצמו
ה"העתיק", שיש שהוסיף בהערות גם מ"שיחות" אחרות. וכמובן, גם ציוני מראי מקומות
הנחוצים ביותר.

בשעת כתיבת שורות אלו עדיין המדפיסים עסוקים בהדפסת הספר, ושוב בשולי מכתבו
אני מרא ניסן ה'תש"מ, במענה לברכה ששלחתי לו ליום הולדתו לאויושט"א, הוסיף
בכ"ק:

צפיתי שליום ההולדת אקבל מתנה ח"ב דספרו — וזה"ר יהא ע"מ לתה"ש
(רשנת השבע) דכל בני כקטן שנולד דמי.
ואולם בדפוס נתעכבה המלאכה מפני סיבות שונות.

ג

ובה הנני לנצל את ההזדמנות של ה"מבוא" ולרשום כאן מקשרי הנוספים עם "ליובאוויטש"
יכמו כן מקשרי משפחתי עם תנועת חב"ד. אמנם אין קשר של חוליות רצופות, וכל חלק
הוא שלב בפני עצמו בלי שום שייכות לקודם, והוא בבחינת "מעשיך יקרבוך". באופן
בלתי תלוי כלל בהשפעת היחסים הקודמים.

עוד לפני הקשר עם כ"ק אדמו"ר שליט"א, היו לי ארבע פגישות עם "ליובאוויטש",
שתיים מהן בשחר נעוריי והשלישית בדרך התבגרותי, והרביעית, האחרונה, ממושכת,
ואחר שהתבגרתי.

כרגיל התחלתי בלימודי בסדר המקובל, בעיר מולדתי, זמבין, פלך מינסק, ברוסיה
הלבנה, שמאחר המהפכה היא חלק של ברית המועצות, התחלה היתה אצל "דער היינער
מלמד", כעין "חדר" שהיה יותר בבחינת "גוילדים" ללימוד הא"ב, ואחר כך אצל "חיים
טוילעך" (אלימלך) דער מלמד (סלאווין). בעיר היה עוד אחד "שמרל" (שמריה) דער
מלמד, אבל הוא היה בדרגה יותר גבוהה, ואצלו כבר לא הספקתי ללמוד, בכלל, כפי
הנראה, הייתי ילד חלש בבריאות, וגם הוריי חרדו עלי ביותר, כי נשארתי בן יחיד מכמה
ילדים, ובהם בנים זכרים שלא האריכו ימים רח"ל, ונולדתי בגיל "גבוה" יחסית של
הוריי. וכפי הנראה הייתי מתעייף מהר בשעת לימודי, וכמובן, לא טעמתי או טעם של
לימוד, גם אם הייתי מסוגל לכך. ועם זאת טיפלו בי הוריי במסירות רבה, והשתדלו
להשרות עלי אווירה של בית אצילים ושל משפחה מיוחסת בישראל, והיו מעבירים אלי
מסורות משפחתיות מבית אבותי, וגם השתדלו להחדיר בי רוח של חסידות כמשפחה
חב"דית, ולמרות כל המצב הקשה, מבית ומחוץ, היה הבית קורן אור תורה וחסידות, ואף
שלא תמיד חדר אלי האור בפנימיותי, וגם לא תמיד הערכתי זאת, הטבעי בי רושם, וכמדומני
כבר אז התחלתי להרגיש את ההבדל שבין הלימוד הפורמאלי שלא היה לי בבחינת טעם
של ממש, לבין השראה בלתי פורמאלית שקיבלתי, ונתתי לה פירוש משלי.

ומכאן שמי "אלטער" (בכתיב המקובל: אלתר), שם של סגולה לאריכות ימים (וגם שמי העיקרי
שנשתקע היה שם של סגולה). הוריי חרדו עלי עד כדי כך שלא נתנו לי אפילו לשחות בנהר,
בהבטחה מצד. (וגם שמה של אחותי שתחיה לאורך ימים ושנים טובות: אלטע).

ראה סיני, כרך לא, עמ' פב ואילך.

בדרך־חינוכי זאת, הביא אותי אאמור"ר נ"ע פעמיים לליובאוויטש אל אדמור"ר הרש"ב נ"ע, כשאני בן שבע־תשע. בשנות תרע"ד—תרע"ה, לחג השבועות (כרגיל, רבנים אינם יכולים לעזוב מקומות רבנותם בתשרי ובניסן). הן השנתיים האחרונות לפני שעקר הרש"ב מליובאוויטש, בתשון תרע"ו, במלחמת העולם הראשונה. זו היתה לי הפגישה הראשונה עם ליובאוויטש. אני זוכר היטב את התרשמותי מהביקורים ההם, וכפי שאני רואה אותן עכשיו על ידי האספקלריה שנחתרה היטב בתודעתי (בשנת תרע"ד היה אדמור"ר הרש"ב בשנת אבילות על אמו, ואאמור"ר לקח אותי למניין שבו התפלל אדמור"ר, ואני זוכר מהנהגותיו של אדמור"ר הרש"ב נ"ע). ובמיוחד, כשהביא אותי אאמור"ר ליחידות אתו אצל אדמור"ר.

אולם אותה הפגישה, רשמית נכנסו בי, אבל לא נכנסתי בהם. וסמוך לאותו זמן היתה פגישה השנייה עם ליובאוויטש.

אחותי גוטא ביליא ע"ה היתה נשואה ל"המשפיע" ו"החזר", שהיה המשגיח על לימוד החסידות של התלמידים המבוגרים בישיבת "תומכי תמימים" (ב"ואל הגדול", כפי שנקרא כפי החסידים והתלמידים), וגרו בליובאוויטש, על יד הישיבה, כמובן, (ברחוב בלאוזה). ואאמור"ר ניצל את ההזדמנות הזאת והביא אותי בשנה האחרונה לפני שעזבו אחותי וגסי את ליובאוויטש יחד עם כל הישיבה, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, ואני הוכנסתי לישיבת ליובאוויטש ב"תדר", לשיעורו של ר' יהושע ארש ("דער דווינסקער"). פגישה זו בניגוד לראשונה, הוכנסתי אליה; אבל היא עדיין לא נכנסה בי. לא טעמתי טעם ממשי של לימוד.

ואמנם אאמור"ר נ"ע היה גדול בתורה; היה בעל תפיסה מהירה ובעל זיכרון נפלא ושקדן גדול. בקי גדול ומופלא. לא רק בתלמוד, כמעט בעל פה, ובמפרשי, אלא גם במאות ספרי הלכה ושר"ת, וספרייו היו מלאים הערות מאליפות בבקאות עצומה והיקף של הבדקות. ואף גדול בהוראה היה כפי המסורת של רבני חב"ד. בקיאותו הקיפה גם ספרי קבלה וחסידות, היה צנוע וענוותן ובעל נפש רגישה מאד ובעל חושי הרגשה מפותחים עם שכל

9 אני מצטרף צער רב על שלא עלה בידי להביא את ספרייתו המצויינת והמובהקת של אאמור"ר. הדבר היה בלתי־אפשרי, גם מצד ההשלמים בשעת היציאה וההעברה, וגם ידעתי מראש קשיי לאחר שאעלה לארץ (באותם הימים לא היה בארץ גוף ציבורי או יחידים שטימלו ב"עולה חדש מרוסיה", אף על פי שהיו ממש יחידים שהצליחו להשיג רשיון יציאה מהשלטונות הסובייטיים). אני קיבלתי מהסוכנות 35 גא"י (350 מא"י), ובזה לצאת ל"אוויר העולם" ולהסתדר בכל: בדירה, בעבודה וכו'.

בעצם לא היו לי שום תכניות באה"ק, ולא צפיתי לשום עזרה. המטרה היתה: לעזוב את סס"ר, ולהגיע לארץ. מלכתחילה חשבתי לנסוע מנמל חיפה (שאליו הגעתי באנייה), לחל אביב, שאולי אמצא שם יותר אפשרויות להסתדר, כי אז גם לא תכננתי אפילו באיזה שפה להיות שטוק. אולם באותו היום היה מיקוש הרכבת על יד קילקיליה (כי אז היו ימי ה"מאורעות"), והוכרחתו להישאר בחיפה. ואז נזכרתי, שבעצם בחיפה יש לי מקום לסור אליה. הוא הר"ר גרשון הן, שמכיר אותי וגם הסמיך אותי (ראה להלן ב"מבוא"). אמנם באותו הזמן אולי בעצמו עדיין לא היה סבסל לגמרי, ועזרתו היתה מעטת. וכשנשארחי בחיפה, הובאו לפני שתי הצעות להתפרנס: (א) להיות סוכן של המאה מטעם הכרת "פרופ את אוקוק"; (ב) במרתף של עיריית אצל מר וויס, ברחוב החלוץ בחיפה. אפשר לשער את ידיעותי בשני השטחים, ומכל מקום בחרתי לי בשנייה, ובזה התהלתי את חיי באה"ק, עד שבע"ה מעמדי הוקם ונתבסס.

ומכאן שהשערת ביניים לאפשרות החוקת ספרייה גדולה היתה, לצער, נכונה, ואף את הספרים האחרים שהבאתי אתי החזקתי אותם כמעט בחוץ (השש של גניבה לא היה באותם הימים באה"ק, כשישנו אפילו בקומה התחתונה בחלונות פתוחים), וראוי לרשום, שבתוך הספרים שהבאתי היה שו"ת מהרי"ק דפוס ראשון, ויניציאה רע"ט, וחששתי שלא יתנו השלטונות להוציא אותו מרוסיה, וסססתי במקצת את שנת הדפוס. מבחי" לא הוצאתי שום דבר. קיוויתי שבמשך הזמן אוכל באיזה אופן שתוא להשיג את הספרייה מרוסיה הסיביתית. אולם כזמן מלחמת העולם השני נעלמה כולה.

צולל. המשיך את המסורת של משפחה אצילה ומיוחסת בישראל.¹⁰ אולם עם זאת לא יכולתי ליהנות ולהתבסס מתורתו של אאמ"ר, והוצרכתי לטעום טעם של לימוד ולהבחין בין טעם לטעם בכחות עצמי. ללא עזרה ממשית; ולימודי לא היו סדירים כלל, ובפרט באותם הימים הטורפים של שלהי מלחמת העולם הראשונה, שהחלק הזה של רוסיה שהייתי בו היה תחת הכיבוש הגרמני, ולאחר מזה באה המהפכה. מכל מקום התאמצתי לסלול לי דרך של לימודים ללא רב וללא מורה, וגם ללא חברים. למצוא אפשרות של גישה למקורות. בשבילים פתלתלים של גישושים בתלמוד הבבלי הירושלמי וכו', יחד עם לימודים אחרים. וזו גם התחלתי לכתוב לעצמי בשטחים שונים.¹¹

המפגש עם ליובאוויטש לא היה לשווא. אף בתורת חב"ד נכנסתי באותם השבילים הפתלתלים. ההל ב"תניא", שבשוליו ציינתי מראי-מקומות לתורה שבכתב ולתורה שבעל פה, והמסכת ב"לקוטי תורה" ו"כתבים" אחרים.¹² וכאן היתה לי פגישה שלישית קצרה עם ליובאוויטש: עיר מולדתי, זמבין, היתה נקודת מעבר של "גנבת הגבול", של העברה בלתי-ליגאלית מרוסיה הסובייטית לפולין, כי זמבין היתה לא רחוקה מן הגבול. ובשנות העשרים המוקדמות עבר דרך עיר מולדתי אחד ה"משפיעים" המפורסמים בישיבת "תומכי המימים" של ליובאוויטש ברוסיה (ואחר כך בישיבת "תומכי תמימים" בווארשה, ולסוף עלה לאה"ק, והיה מנהל ומשפיע בישיבת "תורת אמת" בירוש"ת).¹³ כדי "לגנוב" את הגבול לפולין, והוא הר"ר אהרן שמהובניץ נ"ע.¹⁴ וכבר הייתי מסוגל לדון אתו ב"לקוטי תורה". וזכורני: התחלנו בד"ה "ולא תשבית מלח" עם הביאורים). הוא היה בעל אישיות קורנת, יך נכנסתי לפרדס החסידות החב"דית כמעט באופן רשמי, אבל עדיין כהמשך דרכי סללתי לי לעצמי.

ד

כתוצאה מכל ההשתלשלות הזאת, הרי מאז עמדתי על דעתי בשארתי תורה ותועה בנרכסי לא-דרכים של ביקורת ותסכול. וכך, דרכי משחר נעוריי עיצבה את אופיי מן הצד החיובי ימן הצד השלילי, ועל כל פנים בדרך שאינה סלולה ומלאה התחתיים, כשמצד אחד גם לא יכולתי ליהנות ממורים וכן מאור תורתו של אאמ"ר בהתוויית דרך, ובאופן שאף כל מה שניסו בכל הרצון הטוב ללמדני, עדיין הייתי צריך לחפש נקודות אחיזה ללא רב וללא מורה, ומאידך גיסא הייתי בלחץ השפעה של פגישות מסוג אחר, ובמיוחד של הסופר הסובייט-אידי איזי כאריק (איצ'קה סורקס) שהיה בן העיר, וארגן לחץ בכיוון של ה"קומסומול" (ברית הנוער הקומוניסטי). והיה מורה-דרך של הנוער בעיר (הוא היה בין הראשונים שהמית סטאלין ברצה הסופרים האידיים). המאבק שלי היה עצום, ושוב כמעט ללא עזרה ממשית, ואדרבה, יש והתיסכול שלי התגבר בתוך החשיבה העצמית הנאבקת מול הפגישות השונות המנסות ללכדני. פעם כתבתי רשימה ארוכה בענייני אמונה, שלפי מצבי אלה היתה "מחקר רציני", ואאמ"ר ז"ל ראה זאת בעין רעה, כי: "כל המתאבק עם מגוול מתנוול" — חוק נכון, אלא שתלוי בהרבה נתאים, שעל פיהם הוא מתפרש פירושים שונים, ונפשי עגמה במעמקה המתוחים.

נוסף על פקעת זאת של התנגדות מתחזה, הופיעו בעיות חדשות חמורות ביותר, ובהן הבעיה הקשה ביותר: הצבא על כל הקשור בוה מכל הבחינות, ובהן: עצם השירות, ותנאי השירות. וכמונח ברוסיה הסובייטית אין שהריר מהצבא מטעמי מצפון. ידעתי שכשתגיע

10 ראה סיני הנ"ל בהערה 8. ולא רשום שם שאאמ"ר היה מצאצאי ר' שלמה רפאל'ס מפרנסו וילנה.

11 בהערה 9 הוכרתי שמהבחי" לא הוצאתי שום דבר, ואף כל הכתבים נעלמו.

12 בתוך הספרייה של אאמ"ר היו הרבה כתבי חסידות, שנקראים "ביכלאך".

13 בין "אונבי הגבול", היה גם ר' צבי (הערשל) גור אריה ז"ל, וזכורני שהראה לי שלושה כתבים בכת"י, וביניהם היה מכתב בכת"י של הבעש"ט, וגם תעודה ברוסית, שהעידה (כמדומני) שר' לייב כהן הוא "צ'סטני יעוריי" (= יהודי כשר), והיתה חתומה על ידי המגיד ממזריץ' ועוד כמדומני ארבעה החימות, ובהם הרב מלארי, אדמו"ר הזקן, בעל התניא והשולחן ערוך. איני יודע. אם הכתבים הם מתגניזת החרסונית המפורסמת, והיכן הכתבים כיום.

שעת הגיוס ואהיה בעיר מולדתי. אהיה ככול וקשור. וכמו כן בעיות אחרות של עתיד ועתיד קשיים. במיוחד בימים הטרופים ההם. והחלטתי לצאת את עיר מולדתי.

וכאן באה הפגישה הרביעית והמושכת עם ליובאוויטש.

עזיבת עיר מולדתי היתה התחלה של דרך ארוכה של נדודים ומלאה מכשולים עצומים. והפגישה עם ליובאוויטש. במקביל לפגישות מסוגים אחרים. היתה במעגל שבתוך מעגל: מעגל חיצוני ומעגל פנימי.

כשם שהפגישות עם ליובאוויטש בשחר נעוריי היו קשורות באחותי ע"ה ובכעלה נ"ע. כך פגישת זו קשורה באחותי אלטע שתח" לאיוו"ט. שהיתה נשואה למנהיגם של חסידי חב"ד במינסק. וזאת היתה התחנה הראשונה שלי בדרך נדודי; בעצם: התחלה "הייב" כפוליס". ה"כפילות" הזאת כללה את כל שטחי החיים על כל רובדיהם. מן הצבא. והשכלתי להתגבר על כל המכשולים והמעצורים בדרך החשיבה העצמית שבה דבקתי. ועד סדר לימודי. במעגל החיצוני הזה הראה לי כ"ק אדמו"ר הרייז'צ' נ"ע יחס אוהד ביותר. ויחד לי תשומת לב רבה בכל תחנה ותחנה בכל שנות נדודי ברוסיה הסובייטית. ובתוך היעגל החיצוני הזה היתה נקודה אחת של מעגל פנימי של פגישה עם ליובאוויטש שאולי אפשר לכתותה פגישה חמישית, אבל למעשה היתה זו חלק של הפגישה הרביעית. שבדרך נדודי נקלעתי שוב לשיבת "תומכי תמימים". שהתקיימה באופן מהתרחיץ בחרקוב (וא בירת אוקראינה הסובייטית). כדי לטעום טעם של לימוד בישיבה בתורת הגולה וגם בחסידות. במעגל פנימי זה ניתנה לי תשומת לב מיוחדת. והנהגלה בתורה לי מדריך-חבר. אחד התלמידים המובהקים: נחום יעקאטערינאסלאווער, הוא הר"ר נחום גולדשמיד ז"ל. שעלה לאה"ק. והיה מן האישים הבולטים של חב"ד באה"ק. אבל המעגל הפנימי הזה היה מורפרף וחלש באיכות וקצר בכמות. לא נקלטתי במקום. והמקום לא נקלט בי. חזרתי לנדודים בתוך המעגל החיצוני של הפגישה. סדר של "חיים כפוליס" היה משני הצדדים: מציאותי ביהדות היתה באופן בלתי-ליגאלי כלפי כל השלטונות. ומציאותי בפגישות מסוג אחר היתה באופן "בלתי-ליגאלי" כלפי משפחתי וידידי מעבר הזה של המתרס, שאילו היו יודעים, היו חוששים ל"גורלי היהודי" בעתיד.

וכך היה לי קשר עם חב"ד. אבל נוסף לזה קיימתי את לימודי המחתרתיים ביהדות בפניות שונות במינסק. בהיבא מן השלטונות הממשלתיים והצבאיים והאזרחיים. וביניהן באדי"ש "שואבי מים" שהתקיימו בו ישיבה מחתרית של ר' יהושע צימבאליסט (הורודנר) שהייתה נכנס לשם באחת הפניות. ור' יהושע צימבאליסט ז"ל היה מקרב אותי עוד פינה אחת היתה: ב"בליומקעס קלויז", שאף לשם הייתי נכנס לאחת הפניות. ב"בליומקעס קלויז" התקיימה גם פעילות האגודה המחתרתית "תפארת בתורים" שהייתי מחברי הנהלתה (יחד עם ראובן שברק ממינסק. וקצנלסון מבברויסק. אחד מהחבורה היה ר' משה אהרן ריף. ז"ל שעלה לאה"ק, לישיבת חברון, והיה מהרוגי תרס"ט. הי"ד). ובו בזמן הייתי כעין מזכירו ואיש סודו של המד"א דמינסק, הר"מ מענדל גלוסקין ז"ל¹⁴. ופעילות זאת היתה

14 הייתי בגדוד הארטילרי מס' 25, בבסיס על יד מינסק.

15 "שואבי מים-שול" היתה במינסק של אותם הימים שלפני מלחמת העולם השנייה. ברחוב שנקראה באדי"ש "שלאס גאס", וברוסית "זאמקאזא-אוליזא". כלומר: רחוב המבצר. כנראה משום שבמינסק הקדומה היה שם המבצר על גבולה של מינסק. בתקופה ההיא למדו ב"שואבי מים-שול" גם הר"ר שאול ישראלי (איוואעליט) שליט"א. וגם הר"ר משה צבי נריה (מנקין) שליט"א. שהיה נקרא "דער קרטשער" (על שם עירו). כשם שאני נקראתי "דער זשעבינער" על שם עירי).

16 הר"ר מנהם מענדל גלוסקין היה מגדולי הרבנים (חתנו של ר' אליעזר רב-נובוץ, המד"א דמינסק שמילא את מקומו של חתנו "הגדול" ממינסק). וגם מחשובי חב"ד. ובאותן השנים תקשורת ברוסיה הסובייטית היה בקשר אמיץ עם אדמו"ר הרייז'צ' בהנהגת יהדות רוסיה, ורבות כעל. ואני הייתי אצלו כבן בית. ושיחק איתי בפעולותיה, וגם הסמיך אותי (ומן הראוי לרשום פסק הלכה של הר"מ גלוסקין ז"ל: פעם נכנס הר"י אברמסקי ז"ל (שהיה אז עדיין ברוסיה בסלוצק). כשהמד"א לא היה בבית. ובאותה שעה נכנסה אשה בשאלת אור"ה, וכמובן שהר"י אברמסקי לא הורה הלכה באחריה של הר"מ גלוסקין, אלא שפנה אלי ו"ביטל" את השאלה.

בידיעת אדמו"ר הרי"צ נ"ע. ובמינסק היה מאסרי הראשון, אחד מחמישה מאסרים שנאסרה ברוסיה הסובייטית.

הרבה נודתי ברוסיה הסובייטית בלימודי יהדות במחתרת ובמקביל לשירות הצבא. ובמקומות נודדי היה המשכה של הפגישה עם ליובאוויטש, וגם כשהצלחתי בלימודי המחתרתיים בשבילים פתולים כדי להיות כוסטן לרבנות. ונסמכתי על ידי רבנים גדולים וביניהם הר"מ מענדל גלוסקין ז"ל והר"י הורדנר ז"ל, הרי אחת הטמיכות היתה בהסכמתו של כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע, כי באחת מתחנות נודדי הגעתי לעיר אלעקסאנדריא (מחוז קרמנצ'וג, אוקראינה הסובייטית). מקום רבנותו של הר"ר גרשון חן ז"ל, מטובי תלמידי "תומכי תמימים" ומגדולי תלמידיה בהוראה (עלה לאה"ק והיה רב וחבר הבי"ד בחיפה, ילעת זקנה השתכן בשיכון הב"ד בירושת"ו, ושם נסתלק), וגם הוא סמך אותי. בהסכמתו של אדמו"ר הרי"צ נ"ע.

גולת הכותרת של פגישה זו עם ליובאוויטש היתה בהיותי אצל אדמו"ר הרי"צ בלנינגרד באותו חודש תשרי תרפ"ח לפני שעזב את רוסיה. ונכנסתי אליו ליחידות, וגם בהתוודעות כשמתח תורה, האחרונה ברוסיה הסובייטית, וכיתי בתשומת לב ממנו בברכה מיוחדת במעמד הנוכחים.¹⁷

ואם כי הקשר הישיר עם אדמו"ר הרי"צ נפסק לאחר שעזב את רוסיה, מכל מקום הפגישה הרביעית הוּו עם ליובאוויטש עדיין נמשכה כמקודם במינסק, כשהמשכתי לנהל "חיים כפולים", שהתחלתי בהם: מצד אחד גיסי נ"ע שהיה כל כולו התגלמות חב"דית, ובכל הוויתו היה התגשמותה של מסירות-נפש החב"דית, ומן הצד השני הפגישות האחרות, שהם ללימודי ב"אידפטכניקים" (= הטכניקום האידי הפדגוגי), ולאחר מזה האוניברסיטה במינסק, וכל הנובע מן המקומות האלו.

הקשר עם אדמו"ר הרי"צ נחתדש, כאשר זכיתי לעזוב את ברית המועצות. ביום רביעי י' במנחם אב שנת תרצ"ו, באניה "עניקודוה" מאודיסה, והגעתי לארץ הקודש ביום ה' ח"י מנחם אב בנמל חיפה.

שנים אלו של שהותי ברוסיה הסובייטית, מאז התחלתי בנודדי במינסק, היו שנים קשות כל מאבק וניסיונות. "זכותי" בחמישה מאסרים, על ידי השלטונות ברוסיה הסובייטית, הראשון בשנת תרפ"ו במינסק על ידי הג.פ.א.ו.; והאחרון בעיר מולדתי זמבין, בתמוז תרצ"ו, כשבאתי להשתתף על קברות אבות אבותי, לפני שעזבתי את ה.ס.ס.ר. המאסרים היו במקביל לנודדי, וגם במקביל לשירותי צבא, ובמקביל לנודדי בתוך מוסקבה, שעשיתי בה למעלה משלוש שנים. כמשך שנות נודדי, במצבים שונים מבחינה משפחתית, כילאתי תפקידי רבנות, עד כמה שהיה אפשר למלא תפקידים אלו במציאות הסובייטית; ובמוסקבה, במסגרת של "חיים כפולים", במקביל למשרה ממשלתית שהיה אפשר להתנהג בה לפי דרכי, מקודם בספריית מוסקבה על שם לנין, ואחר כך כעוזר לממונה על ביטוח באזור של שיכונני פועלים במוסקבה, במחלקה הפיננסית באזור דו'רזינסקי בעיריית מוסקבה, וגם בלימוד בקורסים לפסיכולוגיה מתלמידיו של פבלוב, הרי מלאתי תפקיד רבנות בביה"כ נ" מרינורושו"ה במוסקבה, בברכתו של הר"י קלמס ז"ל, רבה הראשי

ולהר"י אברמסקי לא היה פנאי והלך לו. כשהמד"א חזר ספרתי הדברים להמד"א, והוא ראה שהשאלה חמורה, והכשיר, ואמר לי: "חולשת הדעת של אדם גדול שקולה כנגד הפסד מרובה ולמעלה מזה. וכשיש איהו שהוא מקום להתיר, יש לנהוג כך. והרי תהיה חולשת הדעת להרב אברמסקי, כשיוודע לו דבר האיסור. ולכן הכשרתי".

וראו להזכיר דבר, וחבל שאינו זוכר את פרטי המקרה, ואין לי מקום אחיה להיזכר. באחד מימי חול המועד סוכות של אותה שנה, לפני שאדמו"ר הרי"צ ומשפחתו עזבו את ססט"ר, כשעות הבוקר (כמזמורי, עוד לפני התפילה), נתבקשתי להצטרף לעוד צעיר אחד (כאמור אין לי נקודות אחיה להזכר הפרטים), לנסוע בדחיפות לאיזה משרד ממשלתי (כמדומני: בית העירייה של לנינגרד), שאותו צעיר היה צריך להעביר תעודה מסוימת בשביל נסיעתו של כ"ק אדמו"ר שליט"א. שהיה אז מיועד להיות תחנה דבי נשיאה. ועמד להצטרף כבן משפחה לאדמו"ר, והתעודה היתה לסלק קושי מסוים.

של מוסקבה¹⁸, ויזכרו לטובה חברי ההנהלה של ביהכ"נ באותה תקופה: מר ראובן ויטנברג, מר מרדכי נחמקין (מ"כ בירושת"ו), ועוד אחד משרידי המלומדים במוסקבה מר מרגוליס, שאירגנו תפקידי זה על יד הרב הישיש זקחיים ז"ל, בשיעורי תורה וכו'. ויזכרו לטובה הרב זקחיים ז"ל בעצמו, שנהג בי עין טובה.

בשנתיים האחרונות של נדודי במוסקבה נתמנית מטעם ועד הקהילה במוסקבה על הספקת המצות, כחודשיים לפני הפסח (כמדומני), לאחר שהממונה הקודם (דומני: סלאווין מסארטוב) עלה לאה"ק, כי הממשלה הסובייטית הרשתה לוועד הקהילה לספק מצה ליהודים¹⁹.

בהאבק עקשני, לאחר אחד עשר סירובים במשך למעלה משלוש שנים, ובין הסירובים גם שלוש פגישות עם נשיא ס.ס.ס.ר. קאלינין²⁰, זכיתי לקבל "זאגראניצ'ני פספורט" (=דרכון של חוצה לארץ), בהשתדלותם של מאדאם פשקובה, אשתו של הסופר הרוסי מקסים גורקי, ושל מיכאיל לבוביץ' וינאווער, שהיה נציג הצלב האדום הפולני ברוסיה הסובייטית. שהשיגו שחרורם של ארבעה יהודים, שביניהם הייתי אני (וגם הר"ר אשר קרשטין ז"ל, חתנו של ר' יהושע הורודנר ז"ל, ובהגיעו לאה"ק היה רב בעפולה), תמורת שחרורם של שני קומוניסטים מפולין.

המאבק הגדול והניסיונות העצומים היו קשים ביותר, ורק דרך חינוכי משחר נעורי ולאחר מזה, ודרך החשיבה העצמאית שלי, עמדו לי שיכולתי להתגבר ואף מבחינה

18 הזכרתי בהערה 2 שהר"י קלמס הכיר אותי, וידע הרבה מתלואותי, וקירב אותי ביותר, ותוא עזר לארגן את תפקידי בביהכ"נ "מריגורושצ'ה", ואז כתב לי:

בעז"ה עש"ק כמדבר תרצ"ג מסקווא.

כבוד ידורי הרב המאווה"ג וכולו מהמרים עדין לגאון ולתפארת ר' אלתר גילעוויץ נ"י כן צריך בר פתחי הרה"ג מנתם מנדל רב דומכין ד' עליהם יחיו.

למשיבת נפש חיתת לי בהשירה כי... אצלנו מצא חן פניני בולם במאריגראשני ונבחרת לרב ביהכ"נ של הכמים ונכונים הקדמך ותכואך ברכותי אשר לבי לו ויתמך יאמך ה' בחדר חיותך כאור הנראה ועם ד' ההסך לעשות לטובתך ולטובת הקהילה, הלא תדע ותבין אשר לפניך בעת הזאת ללמד דעת העם לעקוב עיניהם ולהקציע לראות באור תורתנו ויכירו אונם משטות מקול הזמן.

שמעתי כי מהבכים את השיעור בגמ' שבת"ר לומר עמדם ונהנים מררשותיו ושמה נג אמי.

אהבו מוקירו ומברכו יעקב קלמס

(מקום החותם: חו"פ"ק מאסקווא, וברוסית).

מן העניין, שהר"י קלמס כותב שם משפחתי: "גילעוויץ", וכן במכתב תודה על הספר, שכן ברוסית אין אות ה"א, ובמקומה כותבים גימ"ל.

19 בהמשך עבודתי התרשמתי שבין הרוכשים היו אנשי משפחות של יהודים מבין הצמרה הקומוניסטית. רכישת הקמה והאפייה ותשלומי הפועלים היה הכול על ידי ועד הקהילה, והיה זה המפעל "הפרטי" היחיד בכל רחבי סס"ר, שהרי כל התעשייה, המסחר וכו' הכל מריכו בידי הממשלה, ובמפעל "הפרטי" הזה של ועד הקהילה היהודית היו הפועלים מכריזים כל מיני שביחות חדשות לבקרים, שהרי במפעלים הממשלתיים אין שביחות, ולכן במפעל הזה היה האחד והמיוחד שהפועלים מצאו אולי כעין "פורקן" לתיסכולם בכל חייהם, והכריזו בו שביחות רק לשם עצם "הנאת השביחה".

20 בזמנו היה הסדר, שהיה מקבל ב"בית פתוח" את כל אחד ואחד שהיו עומדים בתור, והיה מסתכל בבקשה והיה נותן את חשבתו. לי ענה בכל פעם, שעוד ידונו מחדש בבקשתך, והבטיח שאקבל את רשיון היציאה. הממונה על תשובות רשמיות בשטח הבקשות לעוזב סס"ר היה פקיד, בעד נסיות אנטישמיות, בשם חרוזינשניץ, בחדר מס' 7, בבית ה"ווציק" (=הועד הפועל המרכזי הכלירוס), וכל הבטחותיו של קלינין היו לשווא.

21 בוודאי ספגתי לתוכי את האווירה הרוחנית ששררה בבית, ושפע ההשראה האצילית חדרה לתוכי, וכפי הנראה, כל המצב המסובך שהייתי נתון בו בסדר הלימוד שהעיק עלי, האווירה החיצונית

גישתי הרוחנית בכל השטחים. המשכתי, והגני ממשיך את דרכי, על החיוב ועל השלילה
שבה, ובכלל זה גם חוסר קשר עם ההווי הישיבתי²².
מאז שעליתי לארץ הקודש, כאמור, נתחדש הקשר שלי עם אדמו"ר הריי"צ נ"ע, כהמשך
הפגישה הרביעית שלי עם ליובאוויטש. ורבים הם המכתבים שקיבלתי ממנו²³.

ה

קשר עם חב"ד קיים, כאמור למעלה, אאמו"ר נ"ע, הוא היה מחסידי אדמו"ר הרש"ב נ"ע,
נקרא בפי חסידי חב"ד "ר' מענדל ושעבינער", על שם עירו ומבין, שבפי היהודים נקראה
"ושעביך", עיר לא גדולה ברוסיה הלבנה הסוביטית, לא רחוק מהגבול הפולני. הוא נולד
בשנת תרכ"ו, שנת הסתלקותו של אדמו"ר הצמח צדק, ונקרא על שמו. היה יחיד להוריו,
ינתיים מאביו בהיותו ילד, והתחנך מתוך עושר רב על ידי אמו, עתירת נכסין, פרומא
הריינא ע"ה²⁴, שלא בירשיבות אלא אצל רבני עיר מולדתו גלופוקי (פלד וילנה). בשנת
תרמ"ח נשא לאשה את בתו של ר' אברהם סג"ל לגדא נ"ע, הרב של זמבין, ושמה נחמה,
פלומדת ומשכילה, מבית של תורה וגדולה במקום אחד, כי אביו ר' אברהם סג"ל לגדא
היה סוחר-עצים גדול, ורכושו נאמד ב"ק"ן אלף רובל", ורק בשנת תרל"ה, לאחר שסוכניו
שטטו את הרגל, קיבל עליו עול רבנות, על פי עצת אדמו"ר מהר"ש נ"ע, ומכל מקום
המשיך בחינוך ילדיו ביד רחבה כמקדום. מאז שנת תרמ"ח, מנישואיו, התבשם אאמו"ר

שלחצה עלי, הסתירות של הרעיונות והמפגשים, בחיפושים של עליות וירידות, שבסיכום הביאו
לידי מתיחות נפשית עד קצה היכולת, פיתחו אצלי מיוג מזור של משמעת ועצמאות, מידה בלתי
מבוטלת של תסכול בגרמה על ידי חוסר הבנה של מצבי הנפשי. במשך הזמן בתהליך ההתבגרות,
ולאחר מזה בעמידה פנים אל פנים מול הניגודים שפגשתי בדרך התפתחותי: בלימודים ובחבורות
שונות של ניגודים אידיאולוגיים וגם מעשיים, במוסדות הלימוד של עמים, וכן בצבא, במאבק
נמרץ להמשיך בקו של מהשבה עצמית, אפילו בשעת מאסר בבית הסוהר, התגבר עוד יותר
המיוג המזור הזה, שהיה נראה כעין ערבוביה של משמעת חיצונית ועצמאות פנימית וגם
עצמאות לגויה עד כדי התגרות יחד עם משמעת פנימית של הכרה, שהביאו גם הפנמה עצומה
יחד עם דרישה וגם ערגה וצימאון לחברה, ועל כל פנים כל הנתונים חידרו את חושיי, ופיתחו
בי כוח הסתכלות עמוקה, וסיגלו לי הבנה ושיפוט בחדירה ועצמאות, ולא לשם סקרנות אלא
לשם יצירה, ומבחינה מעשית הביאה אורירת בית אבותי אספקטים כגון אהבה לספרים, הערכת
הזמן וניצולו, תשוקה ליופי והערכתו, ועוד, ועל הכול: חיפושי דרך הביאוני לידי גישה שיטתית
לעניינים. אולם גם הרבה מגרעות בלתי מבוטלים הביאו לי התהליכים שבהם נתגשתי, כגון
עיוותים מסויימים הנובעים מחששות והתגרות וגם העדר התבלטות וגורמי כניעה המשמשים
בערבוביה, והם מחוללים מלחמה פנימית, שלא תמיד אפשר לנצח בה, וחיפושי שביל צר ללכת
בו בין הניגודים, שלא תמיד אפשר למצוא אותו; ובכלל זה גם רכות וקשיות, לפעמים שלא
לצורך, וכן בפחד והסתכנות או בהעדר בטחון ובטחון עצמי. כל הדברים מתבטאים לפעמים
במישור יחסי בני אדם או במישור הערכה עצמית, ובשני המישורים לחיוב או לשלילה.
אולי כל הדברים אינם ניתנים להסברה מוטעמת, מכיוון שהם מוסכמים, ואינם מפרטים חיים
שיש בהם לכל הפחות שבעה עולמות שראתי: עיר מולדתי, מינסק, נדודים, מוסקבה, ארץ
הקודש, דרום אפריקה, ושוב ארץ הקודש, ורבים העולמות שבתוכם.

גם כשבאתי לאה"ק לא נכנס בי רצון להיות קרוב לישיבות לשם לימוד. אמנם בפגישות ברוסיה
עם אחד המפורסמים בחוגי התורה, בשם "הרדושקביצר", פגישות שטעמן לא פג עד היום, והוא
אמר עלי: "שתולים בבית ה' — בתוצה לארץ; בחצרות אליקנו יפירות — בארץ הקודש", אבל
בעיקר המשכתי בדרכי.

המכתבים נכתבו בנעימה אישית וידידותיים מאד, בהתעניינות ובהערכה, ויש אשר ערך המכתב
הוא כללי.

היתה נקראת: "טריינא די מויער", כלומר: בעלת החומות (חומה=מויער, ביידיש), כי היו
בנכסיה באמצע השוק של גלובוקי בתי-חומה עם חנויות שהיתה גם משכירה, מ"כ בהר הזיתים,

מתורתו של חמיו²⁵. וכשם שבעיר מולדתו גלובוקי השתייך לחסידי חב"ד, ובבית חכר נכנס לבית חב"ד. כך לאחר מזה היה מחסידי אדמו"ר הרשב"ב נ"ע. וגם כשעבר לליובאוויטש לרוסטובידון, נסע אדמו"ר גם לשם.

אולם שלא כדרכו מאז לא יכול היה אדמו"ר לשבור על נסיעות סדירות לאדמו"ר, כי קשיי החיים הלכו והתגברו. ובמיוחד מאז מסע הדיכוי של השלטונות הסובייטיים, כשסמאל והיבסקציה רצו לחסל את היהדות ומנהיגיה, נענש גם הוא בעונש הידוע ברסיסה הסובייטית בשם "מינוס 6", עונש הכולל גם איסור להימצא בתוך 100 ק"מ מהגבול הסובייטי לארצות המערב, הידוע בשם המפורסם לשמצה "מסך הברזל". ומכיון היתה, כאמור, על יד הגבול לפולין, שהיתה אז מאחורי "מסך הברזל", והוגלה לעיר סטובסק, שבה היתה קבוצה של רבנים גולים מחסידי חב"ד.

בשנים האחרונות היה אדמו"ר בקשרי מכתבים עם רבנים באה"ק. שטיפלו בתעלאתם של רבני רוסיה, אבל לא הספיק להגיש בקשה לשלטונות לעלות לאה"ק. ונסתלק בסטובסק בכ"ח בסיון שנת תרצ"ג. אולם לאחר הסתלקותו הגישה אמי מורתי ע"ה בקשת עלייה לאה"ק, אבל בנפרד ממני, כדי שלא יבולע לה, משום שאני כבר התחלתי לקבל את הסירובים שלי. מכל מקום סירבו גם לה, ורק לאחר שאני קבלתי את הרשיון לעזוב את ה.ס.ס.ס. הורשתה אף היא כעבור חודש. אולם לאחר שכבר היה בידה הדרכון של חוצה לארץ נסתלקה אף היא בסטובסק בט"ו באייר תרצ"ו²⁶.

קשריו של אדמו"ר עם ליובאוויטש התבטאו גם בכך ששתי בנותיו היו נשואות לשניים מטובי תלמידי "תומכי תמימים" מהאישים הבולטים שבהם. הראשון היה ר' שילם (משולם) נ"ע קורטין, שאחותו גוטה ביליא ע"ה היתה נשואה לו, כאמור למעלה שהיה "משגיח" על לימוד החסידות של התלמידים המבוגרים של הישיבה, והיה מ"ראשי המשפיעים", וכוונה בפי אדמו"ר הרשב"ב נ"ע, שייסד את הישיבה, בשם "חוקר אלקי"²⁷, והיה מסור לחסידות בלב ונפש ללא גבול, כי היתה לו הזדהות מוחלטת באותם העניינים העמוקים והנשגבים ב"השכלה" וב"עבודה"²⁸ של דברי החסידות שהיה שקוע בהם, ושהיה אחראי לתלמידים בשטח זה של הלימודים שייחד את הישיבה של ליובאוויטש "תומכי תמימים" מיישיבות אחרות, והיה קולט את דברי האדמו"ר מתוך הזדהות זאת²⁹. וכשגלתה הישיבה מליובאוויטש במלחמת העולם הראשונה, גלה איתה³⁰.

אחותי השנייה אלטע שתחיה לאורך ימים ושנים טובות, היתה נשואה לר' אברהם ברוך נ"ע פבנר, שאף הוא היה מגדולי תלמידי הישיבה, וכאמור היה רבם של חסידי

25 אדמו"ר חוסמך על ידי רבנים גדולי הדור, ובתוך הסמיכות ראיתי אחת שהיתה של ר' רפאל שפירא ז"ל ואלה מצורפת סמיכותו של ה"שדי חמד". ואדמו"ר הסביר לי, שקבלה בידו שה"שדי חמד" הוא מוסמך מפי מוסמך עד המוסמכים של מהר"י בי רב, ולכן כשחזר ה"שדי חמד" בשנת תרנ"ט לאה"ק, ביקש להיטמך ממנו (אדמו"ר גם מובא ב"שדי חמד"). וראוי לציין שידוע לי שעוד אחד ממשפחתנו, ש"ב של אדמו"ר, הר"ר בנימין לווין, רב בוויאזמא (ברוך מסילת הברזל מסמולנסק למוסקבה), גם הוא מוסמך מה"שדי חמד". וכפי הנראה זאת היא מסורת חב"דית. אינני זוכר אם אדמו"ר אמר לי שזאת היא מסורת מה"צמח צדק.

26 כשקיבלה אמי מורתי את הרישיון לצאת את ססט"ר. ניתן רישיון לנכדתה, פרומא טריינא ע"ה. בתם של אחותי גוטה ביליא ע"ה ובעלה ר' שילם נ"ע, שתוכל להיות עמה, מפאת גילה של אמי מורתי ע"ה. ואמנם היא ניצלה את הרישיון, ובאה לאה"ק, ונפטרה בירושלים.

27 ראה "תורת שלום, ספר השיחות", ב"קובץ שלשלת האור", היכל שביעי, שער שלישי, עמ' 323.

28 ראה להלן בהערות 34—35.

29 פעם התארחת אמי מורתי ע"ה אצל בתה בליובאוויטש, ובראש השנה ראתה את חתנה ר' שילם שוכב לנחת, שאלה אותו: שמא תירדם? ענה לה: אין "דמיון מוליה" יותר מאשר לא להיות מוכן ל"מאמר של הרבי".

30 ונסתלק בקרמניצ'ג בה' אלול תרע"ט. ובמשך שנים היו ילדיו בבית הוריו, ואדמו"ר נענש הרבה על ידי השלטונות שלא שלה אותם לבית הספר הממשלתי, ועוד לפני שנענש בעונש "מינוס 6" הנורם ביתו.

הב"ד במינסק, ואחר כך בהרקוב, וכאמור היה התגלמות חב"דית והתגשמותה. היה מגדולי הפעילים בשליחות כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע ביהדות רוסיה הסובייטית, וכשהרי"צ עזב את רוסיה הסובייטית³¹, המשיך גייס את פעילותו המסורה, עד שנאסר על ידי השלטונות הסובייטיים בשל עמידתו עם אחרים מטובי החסידים ומנהיגי יהדות רוסיה הסובייטית במסירות-נפש ממש במלחמת המצוה נגד גזירת השמד בארץ הדמים, וגשלה לארץ גזירה בשנת תרצ"ט בחבל קאזאקסטאן, ושם נסתלק אחר ריבוי צרות ועינויים בערב פסח שנת ה'ת"ש. ואף הוא השתדל לעלות עם משפחתו, שהוא יחד עם אחותו שתלאוויטש חינוכו אתם בדרך של חב"ד, לעלות לאה"ק, לאחר שהשלטונות הצרו את צעדיו וחש במכנה המרחפת על ראשו, ולבסוף אסרוהו והגולה ועונה ונפשו עלתה השמימה³².

יש להעלות את זיכרוננו של אחד מבניו, שלום דובער, שבמאמציו הגדולים לעזוב את ארץ הדמים ולעלות לאה"ק, נעלמו עקבותיו במלחמת העולם השנייה.

1

הנני להמשיך בקשרי חב"ד עם משפחתי בדור שלפני זה, הוא ר' אברהם סג"ל לנדא נ"ע. כאמור למעלה, אמי מורתי נחמה ע"ה היתה בתו, והתחנכה בבית של תורה וגדולה במקום אחד, וכאמור אבא רבא היה חי בשלחה וגדולה ובעצת אדמו"ר מהר"ש נ"ע קיבל על עצמו על הרבנות בעיר זמבין, כי הוא היה מחסידי, ולאחר מזה מחסידי אדמו"ר הרש"ב נ"ע. ציר זמבין ("זשעביץ") היתה ידועה כעיר חסידית, ועלתה לגדולה חסידית מאז התחיל אבא רבא לכהן בה כרבנות. בין תלמידיו שהקים היו "החסיד והמשכיל" המפורסם ר' שמואל גרונם נ"ע³³, אסתרמן³⁴, והחסיד המפורסם ר' משה חזון נ"ע. התואר הזה "משכיל" הוא בניגוד לתואר "עובד", ו"השכלה" ו"עבודה", הם שני ענפים בחסידות. אין צריך לומר, שאין "השכלה" בלא "עבודה", ואף זאת: בחסידות חב"דית אין "עבודה" בלא "השכלה", כי זה ייחודה של חסידות חב"ד להיות המוחין והלב, שכל ומידות, המתגשמים במעשי "עבודה" בפועל, מכל מקום שני ענפים הם³⁵. ובספר הניגונים של חב"ד, ישנם שני ניגונים: אחד "די זשעבינער קאפ" (= "הראש, כלומר: המוחין, של זשעביץ"); והשני — "די זשעבינער הארץ" (= "הלב, כלומר: העבודה, של זשעביץ")³⁶, לומר לה, שלשניהם כקור אחד.

עובדה זאת התבטאה במיוחד בכך: כשייסד אדמו"ר הרש"ב נ"ע את ישיבת ליובאוויטש בס'ו באלול שנת תרנ"ז, במספר קטן של שמונה תלמידים, שהיווה את הגרעין היסודי של הישיבה, קבע אותה בעיר זמבין, באהים חיותו של אבא רבא, שהיה נקרא בפי החסידים: ר' אברהם'קע זשעבינער, ולא לחנם נקבעה עיר זו להיות הערש של ישיבת ליובאוויטש, ישיבות התלמידים הראשונים נשלחו לשם להיות בקרבתו של ר' אברהם'קע זשעבינער, "תלמידו" החסיד והמשכיל" המפורסם ר' שמואל גרונם נ"ע אסתרמן הופקד על ידי אדמו"ר

31 דבר המאסר והגאולה ב"ב"ג—ג תמוז של אדמו"ר הרי"צ ידוע בספרות חב"ד, ומוחזה לה.

32 בעיר גלותו קייל אורדה, והרבה עמלה אחותי אלטע שתלאוויטש, להביא את בעלה נ"ע לקבר ישראל. וראה מ. ד. ריבקין, אשכנזת דרבי, עמ' 67.

33 כשהגיע לזמבין, הכירו: "כשם שהעיר מקבלת רב, כך הרב צריך לקבל" את העיר, ולכן קבע שיקבל כל "בעלי בתים" שבעיר, ויתנה על קנקנם, ויחליט אם "יקבל" את העיר. ישב ב"קהל-שטיבל", וכל ה"בעלי בתים" עברו לפניו כבני מרון. ר' שמואל גרונם (בפי אנשי העיר: "גריינס") מרוב צניעות לא רצה לגשת להרב, וכי איזה "עניינים" יש לו? אולם בני משפחתו הכריחוהו ל"התקבל" על ידי הרב, וכי מה יאמרו הבריות: שהוא אינו בן אדם, ואינו מן השוים. ואחר כך אמר הרב: "גריינס השאיר אותי בנושעבין", שכשישב ב"קהל-שטיבל" ותנה על קנקנם של אנשי העיר חשב שלא להישאר בזמבין, כי ראה שאין לו מה "לעשות" שם. וכשר' שמואל גרונם בא לפניו מצא שיש לו מה "לעשות" בזמבין (בבחינת: זאת הנפש אשר עשו).

34 אין כאן המקום להאריך בעניין "משכיל" ו"עובד" שהוא מבואר היטב בדברי החסידות החב"דית.

35 ראה בספר ניגוני חב"ד, ניגון סה, וניגון סה, עמ' נ"דנה, ובהקדמה לניגון סה.

הרשב"ב ללמוד אתם דא"ח על פי הסדר אשר קבע אדמו"ר³⁶. ר' אברהם'קע נסתלק בחג המועד סוכות תרנ"ח, ותלמידיו ר' שמואל גרונם היה "המשפיע" של הישיבה, ובמשך השנה נחוספו עוד עשרה תלמידים³⁷. ובלייל שמחת תורה שנת תרנ"ט הודיע אדמו"ר הרשב"ב שעד עכשיו היה מוסד הישיבה בעיר זמבין, ומעכשיו הוא קובע את מקום המוסד בליובאוויטש, ואז ניתן להישיבה את שמה "תומכי המימים"³⁸. וגם לאחר מזה היה עדיין חלק הישיבה בעיר זמבין, כמספר שנים, עד אשר עברה כולה לליובאוויטש, ור' שמואל גרונם היה המשפיע של הישיבה³⁹. ובאותם הזמנים היו ההתנועות של אדמו"ר בעצמו עם התלמידים והחסידים נדירות ביותר (כפי הנראה רק בשמחת תורה, כ"ט כסלו ופורים), והרי עיקר ההשפעה של ענייני החסידות, לתלמידי הישיבה בעיקר, היתה על ידי "המשפיע", וזה היה ר' שמואל גרונם⁴⁰. וכל תורתו בסתם היתה של ר' אברהם'קע ושעבינער נ"ע (ראה ירושלמי ברכות ב. א. ובמקבילות, ובבבלי יבמות צו. ב.).

I

הקשר הראשון של משפחתי עם תנועת חב"ד מתחיל עם התחלת עצם התייסדות תנועת חב"ד על ידי הרב מלאדי, הוא אדמו"ר הוקן נ"ע בעל התניא והשולחן ערוך. אדמו"ר הוקן, בעת נסיעותיו בביקוריו בשקלוב, במינסק ובווילנה, בשנים תקל"ג—תקל"ו, רכש לו תלמידים הרבה, ומהם יסד אחר כך את ישיבתו בליוונז, שהיתה אז מקומו הקבוע. הישיבה היתה נקראת בפי החסידים "חדרים", והתלמידים שקיבל היו צריכים להיות בקיאים בתלמוד, במדרש, בעיקרים, בכחורי, ובעלי ידיעה בזהר, וללמוד אחר כך בליוונז משלוש עד חמש שנים⁴¹. ובין אלה התלמידים היה אחד מגדולי התורה בצעירי וילנה, ושמו ר' אברהם משולם זלמן סג"ל לנדא, בנו של ר' צבי סג"ל לנדא בווילנה. שהיה בנו של ר' נפתלי הערץ סג"ל לנדא אבד"ק פשדבורה, בנו של ר' אברהם סג"ל לנדא אלוף וראב"ד אפטא (אחיו של ר' יתודה, אביו של הנודע ביהודה).

36 ראה קובץ "התמים", חוברת ראשונה, תמוז תרצ"ה, עמ' כג—כד, ושם שנה ג. חוברת שביעית. תמוז תרצ"ו, עמ' ד. בצילום כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע, וראה תורת שלום, הנ"ל, עמ' 324—325. וגם "ליקוטי דיבורים", בקובץ שלשלת האור, היכל שמיני, שער שלישי, עמ' 784, וראה שם עמ' קו. 37 ראה "התמים", חוברת ראשונה שם, וחוברת שביעית שם, וראה גם "ליקוטי דיבורים", עמ' ל. 38 ראה מכתבו של אדמו"ר הרי"צ מאסרו הג' שמחת, תש"ט, שבראש מאמר "החלצו—רב"ט". נדפס בקובץ שלשלת האור, היכל שביעי, שער ששי. וראה גם קובץ מכתבים לאדמו"ר הרשב"ב עמ' מא, וספר השיחות תש"ה, עמ' 39.

39 כפי הנראה, עוד בשנת תרנ"ח נוסדה קבוצה שנייה של הישיבה גם בליובאוויטש, ושם נמסרה הנהגת התלמידים לידי "החסיד והעובד" ר' חנוך הענדל קוגנעל נ"ע, שאף הוא הושפע הרבה מר' אברהם'קא ושעבינער (ראה "התמים", חוברת ראשונה, עמ' פ). וכבר נזכר בפנים ה"מבוא" על דבר שני התוארים: "החסיד והמשכיל" ו"החסיד והעובד", וראה למעלה הערה 33. ויש לציין, שבשתי הקבוצות היו "המשפיעים" ממונים רק על לימוד החסידות, אבל בלימוד "הנהגה" ומרא פוטקים, ה" כל תלמיד ותלמיד לומד באיזה סוגיא וענין שבחר לו ללמוד, בלי הוראת מנח"ל, והתלמידים "היו בני יח—כ, בעלי כשרון נעלה ובקיאם בהרבה סוגיות וענינים גדפ"ח", אם כי היה פיקוח על לימוד ה"נהגה" גמרא ופוסקים (ראה קוגנערס "חי אלול תש"ג", נדפס ב"ספר" — אוצר החסידים — ליובאוויטש", קונטרס מה, עמ' 45). הסדר הזה היה קיים בשנים: תרנ"ח, תרנ"ט, עד אייר תר"ס (ראה בצילום הנ"ל).

בקבוצה של זמבין גם לאחר הסתלקותו של אבא רבה, נשארו התלמידים קשורים לבית הוריי, ומהם המפורסמים בין חסידי חב"ד, כגון: ר' זלמן הבלין, ר' שאול דוב זיסלין, ר' יעקב מסקאליק, ר' שמואל לויטש, ואחרים זכר כולם לברכה.

40 ראה ליקוטי דיבורים הנ"ל, עמ' קז—קפח, וראה התמים, חוברת ראשונה, עמ' עט, שר' חנוך הענדל נסתלק ט' טבת תר"ס, ומאז היה רק ר' שמואל גרונם המשפיע.

41 ראה התמים הנ"ל חוברת שנייה, עמ' ו אול"ך, ו"ליקוטי דיבורים" הנ"ל, עמ' 58.

אמו של ר' צבי סג"ל לנדא היתה נחמה בת החכם צבי, ור' אברהם משולם זלמן סג"ל לנדא בן בנה, נשא את שמו של ר' אברהם משולם זלמן גיימארק מירלש אבד"ק אה"ו. שהיה חותנו של החכם צבי.⁴⁵

שתי המשפחות האלה, משפחת לנדא ומשפחת החכם צבי, ידועות כמשפחות קנאים מובהקות, ואפשר לשער את יחסו של הצעיר מגדולי התורה בוויילנה לתנועה החדשה של הבעש"ט ותלמידיו ותלמידיו תלמידיו. ואמנם ר' אברהם משולם זלמן הצעיר היה רחוק בתנועת החסידות של הבעש"ט וכל הנוטים לתנועה זאת, ואדרבה, ידוע, שהתנגד להם.⁴⁶ הרי דרישה זו של אדמו"ר הוקן שהתלמידים שיקבל יהיו בקיאים לא רק בתלמוד אלא גם במדרש ובעיקרים ובכוזרי, ואפילו בעלי ידיעה בזהר, מוכיחה על הכיוון של אותם התלמידים, שמחוק לגדולתם בתורה הם גם נוטים להתעמק בפילוסופיה יהודית (ומעניין שהמורה נבוכים אינו נזכר) וגם קצת בקבלה, ואפשר לשער שתלמידים אלה היו בעלי כיוון מסויים. ואמנם אין פריטים על השקפותיו של ר' אברהם משולם זלמן, ובכל מקום ידוע שהתנגד לתלמידי הבעש"ט.

אולם אדמו"ר הוקן הצליח לרכוש אותו לאחד מתלמידיו המובהקים, ולכווננו לשיטת חב"ד מבחינה פילוסופית ומעשית. הוא התיישב בעיר קורניץ שעל יד וילנה, וכך נקרא ר' זלמן קורניצער, והיו לו תורה וגדולה במקום אחד. כי היה סוחר גדול. חשוב היה בין תלמידי הרב בעל התניא והשו"ת ערוך, וכן היה חשוב בעיני אדמו"ר האמצעי, ופעם אחת היה ליובאוויטש אצל אדמו"ר הצמח צדק, והצמח צדק כיבד אותו בכיקור אצלו בקורניץ, והשתעשעו זה עם זה באהבת וחיבה מאד מאד. הוא נסתלק זקן ושבע ימים בליל כ' בכסלו שנת תקצ"ט, לאחר שאמר מאמר חסידות באותו היום על הפסוק "נפשו בטוב תלין", לכבוד החג של י"ט כסלו, שהוא גם יום ההילולא של המגיד הגדול ממזריץ.⁴⁷

וכך היה ר' אברהם משולם זלמן סג"ל לנדא, שהוא ר' זלמן קורניצער, נצר זה במשפחות קנאים מובהקות. לראש שלשלת חב"דית, שהם בניו אחריו: ר' אלכסנדר זיסקינד רב בקורניץ, שנקרא בפי חסידיו חב"ד ר' זישקע קורניצער.⁴⁸ ור' משה צבי (הנושא בתוכו שם אבי אביו: ר' צבי סג"ל לנדא, שהיה הראשון בין נכדי החכם צבי שנשאו את שמו).⁴⁹ ר' משה צבי היה אביהם של ר' דן (חתנו של הרב"ש (= ר' ברוך שלום) נ"ע, בנו הבכור של הצמח צדק), ושל ר' אברהם סג"ל לנדא, הוא ר' אברהם סקע זשעבינער, אבא רבא שלי.

אלו הם ראשי פרקים של הקשרים שלי עם ליובאוויטש ושל משפחתי עם ליובאוויטש הם תנועת חב"ד, מעת התיסדותה ועד היום הזה.

יכבר אמור למעלה, שהקשר שלי עם כ"ק אדמו"ר שליט"א הוא קשר שאני מעריך ביותר, ועכשיו אני מעריך במיוחד את צירוף דברי ביאורו על הרמב"ם לספרי זה.

בסיום דבריי במבוא זה, הנני יחד עם כל בית ישראל מתפלל לה', שישלח ברכתו ועזרתו בקדוש לכ"ק אדמו"ר הגה"ק מרגא ורבנא מנחם מענדל שליט"א, שיאריך הש"ת את ימיו ושנותיו בסוב ובבריות גופא ונהורא מעליא, ושיזכה להמשיך להנהיג את בית ישראל להפיץ מעיינותיו חוצה בתורת הנגלה ובדא"ת, ובימיו ובימיו נזכה לגאולה שלימה ואמיתית בביאת גואל צדק משיח צדקנו בקרוב ממש ובעגל דידן.

אלתר חלוי הילבין

ירושלים ע"ה"ק ת"ז, יום ה' י"ב בתמוז, חג הגאולה, ה'תש"מ.

⁴³ ראה סיני הג'ל בהערה 8.

⁴⁴ ראה סיני שם, על דבר אחרותו של ר' זלמן קורניצער, שנשארה בוויילנה במחנה המגדים.

⁴⁵ ראה ת. מ. היילמן, בית רבי, חלק א, עמ' עב, וחלק ג, עמ' צח.

⁴⁶ ראה בחלת אבות, חלוי אוניסקי, וילנה תרנ"ד, אות ז, סימן ג.

⁴⁷ ראה סיני הג'ל.